

Izlaganje sa znanstvenog skupa
323.13/.15(497.5)(091)
323.1(497.5)"19"

Hrvatska ljevica i hrvatska nacija — pokušaj rješavanja hrvatskog pitanja u Drugom svjetskom ratu

BRANKO DUBRAVICA*

Sažetak

U ovom se članku govori o prošlosti hrvatske ljevice u posljednjih 70 godina, s naglaskom na njezinu ulogu u Drugom svjetskom ratu. Autor objašnjava nacionalnu politiku hrvatske ljevice naspram Hrvata i Hrvatske u drugoj jugoslavenskoj državi i ističe mnoga pozitivna nastojanja rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja ukazujući ujedno i na poteškoće s kojima se susretala hrvatska ljevica u ostvarenju zacrtanih ciljeva. Neadekvatno riješeno hrvatsko pitanje u drugoj Jugoslaviji bilo je uzrokom sukoba jugoslavenske federacije. Autor naglašava da hrvatske lijeve stranke ne bi smjele ponoviti stare pogreške i gajiti nove iluzije o jugoslavenskom zajedništvu, koje je bilo izrazito na štetu hrvatskih nacionalnih interesa.

Pod utjecajem Oktobarske revolucije i revolucionarnih previranja u Europi nakon Prvog svjetskog rata, dio hrvatske socijaldemokracije krenuo je Lenjinovim putem boljševizma i komunizma u sklopu novoosnovane KPJ. Ovdje ćemo se osvrnuti na hrvatsku komunističku ljevicu koja je još od Vukovarskog kongresa KPJ 1920. stajala na lenjinističkim načelima oružane revolucije, nasilnog rušenja građanske vlasti i uspostave boljševičke diktature. Pritom su koristili sve slabosti tadašnjega građansko-monarhističkog i velikosrpskog poretka u Jugoslaviji. Ukazujući na pogreške i slabosti tadašnjeg građanskog društva, komunisti su okupljali pristaše oko svog programa, zalažući se za korjenite promjene u društvu. Neriješeno socijalno i nacionalno pitanje u Kraljevini SHS bilo je solidnom osnovom za izradu ljevičarskog programa koji će ponuditi bolja, pravičnija rješenja, poglavito za radničku klasu i ugnjetene nacije.

Društvena kriza, neriješena brojna pitanja od životnog interesa najširih slojeva, otvorila su perspektive hrvatskoj i jugoslavenskoj ljevici da na kritici postojećeg građanskog društva ponudi bolja rješenja. Neriješeno hrvatsko nacionalno pitanje koje je bilo najnaglašenije na prostoru međuratne Jugoslavije, bilo je predmetom interesa svih hrvatskih političkih stranaka i pokreta HSS-a, KPJ-KPH i ustaškog pokreta. Svaki pokret

* *Branko Dubravica*, asistent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Suvremena hrvatska politička povijest.

izradiio je svoj program rješenja hrvatskog nacionalnog pitanja te je radio na njegovoj provedbi. Radićev i Mačekov HSS postigao je vrhunac osnutkom Banovine Hrvatske 1939. godine u sklopu monarhističke Jugoslavije, Pavelićev ustaški pokret svoj je vrhunac postigao osnutkom NDH u okviru Hitlerovog novog poretka u Europi 1941., dok je Titov komunistički pokret osnovao 1943. Federalnu državu Hrvatsku unutar Federativne Jugoslavije. Rješavanje nacionalnog pitanja komunisti su usko vezivali uz rješavanje socijalnog pitanja. Smatrali su da od uspješne uspostave socijalne ravnopravnosti i jednakosti zavisi realizacija nacionalne jednakosti i ravnopravnosti. Kako se model socijalne jednakosti nije mogao provesti, logično je da je imao za posljedicu i nemogućnost ostvarenja nacionalne ravnopravnosti. Naglašeno ili prenaplašeno zalaganje za nacionalnu ravnopravnost komunisti su proglašavali nacionalizmom.

Kao dio jugoslavenske i europske ljevice, hrvatska je ljevica imala svoje najvatrenije pobornike u Komunističkoj partiji i pokretu (1919.-1990.), ali je u isto vrijeme imala i pristaša u redovima lijevih krila građansko-demokratskih stranaka i izvanstranačke lijeve inteligencije. Za komunističku ljevicu, pojava i pobjeda fašizma, njegov agresivni ekspanzionistički nastup uoči i u tijeku Drugog svjetskog rata bio je idealan povod da pod krinkom antifašizma progura i nametne oblik boljševičkog antifašizma, da u okviru složene svjetske antifašističke koalicije, antifašističkom oslobodilačkom ratu da i klasnu dimenziju, dokopa se oružja, postigne oružanu pobjedu pomoću koje je ostvarila rušenje građanskih institucija, višestranačja i zavela boljševičku totalitarnu diktaturu. Drugi svjetski rat otvorio je ljevici perspektivu revolucije, pa je ona pod motom spašavanja naroda od jedne, fašističke tiranije, usput mu nametala novu boljševičku strahovladu. Davno izbačena staljinistička parola “Što gore, to bolje”, po kojoj pogoršanje stanja jednog naroda, povećanje njegove nesreće, dovodi do povećanja izgleda za provedbu revolucionarne smjene, poslužila je komunistima kao putokaz kako i kada trebaju iskoristiti trenutak.

Hrvatska ljevica, kao dio jugoslavenske ljevice, nije imala snage ni mogućnosti da u uvjetima ilegalnog djelovanja u miru izvede nasilni čin rušenja predratnog režima i poretka Kraljevine Jugoslavije i Banovine Hrvatske. Tek je njemačko-talijanska fašistička agresija i okupacija zemlje 1941. srušila ono čemu su težili komunisti, ali su se i sami komunisti našli u još težoj situaciji od one predratne. Međutim, ratna havarija Hrvatske i Jugoslavije, te ponuđena rješenja hrvatskog pitanja u uvjetima fašističke okupacije, omogućila su ljevici da ponudi svoj antifašistički i oslobodilački program koji će s vremenom postati prihvatljiv za većinu hrvatskog naroda i građana Hrvatske.

Rušeći ostatke monarhističke i banske vlasti, fašističkih okupatorskih režima i njihovih domaćih pomagača ustaša, hrvatski ljevičari su krenuli putem velikih obećanja i nadanja: obećavali su mnogo, a ostvarivali malo. U borbi protiv profašističkog režima NDH i njegove ekskluzivne nacionalističke politike, komunisti su budno pazili da se nacionalizam ne ponovi, da

se ponovno ne rasplamsa euforija koja će dovesti do novoga međunacionalnog krvoprolića. Hrvatskoj ljevici u Drugom svjetskom ratu pripada jedna od čelnih uloga u sprječavanju obnove monarhističkog poretka u Jugoslaviji, slamanju monarhističkog velikosrpskog hegemonizma, uzdizanju malih nacija (makedonske, crnogorske, muslimanske), kao i jačanju autonomnosti nacionalnih manjina, prije svih albanske i mađarske. Federalizacija Jugoslavije i borba za novi federalni status Hrvatske u drugoj Jugoslaviji, najvećim je dijelom rezultat borbe hrvatske nacionalne ljevice u okviru komunističkih i građanskih struja.

Ratom, odnosno oružanim nasiljem, ili odgovorom na fašističko nasilje, hrvatska je komunistička ljevica, zajedno s ostalom jugoslavenskom ljevicom, predvodila široku općenarodnu borbu, u kojoj je:

- uspjela spriječiti restauraciju Kraljevine Jugoslavije, odnosno onemogućiti kralju Petru II. povratak na državno prijestolje. Time je zadala prvi udarac velikosrpskoj politici koja je 1918. silom nametnula dinastiju Karađorđevića Hrvatima i drugim nesrpskim narodima koji to nisu nikad željeli, ali su je morali trpjeti i podnositi u cijelom međuratnom razdoblju,
- uspjela dovesti na čelo jugoslavenske države Hrvata po rođenju, Jugoslavena i internacionalistu po osjećaju — Josipa Broza Tita, koji je bio vrlo uspješan u obračunu s predratnim velikosrpsvom, ali je bio nedovoljno sposoban u onemogućavanju obnove velikosrpske hegemonije u krilu komunizma i jugounitarizma,
- uspjela ustati u obranu hrvatskih nacionalnih interesa, predvoditi borbu protiv fašističke okupacije, stvoriti vlastitu oružanu silu i voditi gotovo samostalan teritorijalni rat na svojem prostoru,
- uspjela osloboditi Hrvatsku od fašističke talijanske, mađarske i njemačke okupacije koja je trajala od 1941.-1945.,
- uspjela povratiti hrvatske krajeve što ih je Italija prigrabila nakon Prvog svjetskog rata (Istru, Rijeku, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo),
- uspjela priključiti Baranju Hrvatskoj, koja se ranije nije nalazila u sastavu Banovine Hrvatske, ni u NDH,
- uspjela definirati i ostvariti hrvatske (avnojske) granice približne onima kakve su bile u vrijeme Austro-Ugarske do 1918., pritom ne uspijevši povratiti dijelove Srijema i Boke što su ih izgubili građanski političari za prve Jugoslavije, te ih čuvati i održati 45 godina nakon Drugog svjetskog rata,
- uspjela srušiti režim i vlast NDH, čiji je opstanak bio određen sudbinom njemačkog novog europskog poretka iz kojeg je izrasla,

- uspjela proglasiti Hrvatsku republikom i donijeti njezin prvi ustav, stvoriti pravnu osnovu koja je trebala jamčiti ravnopravnost Hrvatske kao jedne od šest federalnih jedinica unutar druge Jugoslavije,
- uspjela obnoviti rad hrvatskog Sabora,
- uspjela uvrstiti hrvatski narod u red vodećih antifašističkih naroda porobljene Europe u Drugom svjetskom ratu, čime je svijetu pokazala da uz propalu profašističku politiku NDH nije stajala većina hrvatskog naroda.

Na žalost, ono što je partizanskom borbom protiv stranih osvajača i njihovih domaćih saveznika uspjela postići, hrvatska ljevica nije mogla održati i obraniti u uvjetima druge jugoslavenske zajednice, pred naletom novog jugounitarizma i velikosrpskog državnog centralizma.

Tijekom Drugog svjetskog rata profašistička i rasistička politika ustaškog režima bacila je ružnu sliku na hrvatski narod, koji se i u redovima antifašističke koalicije morao odricati mnogih nacionalnih težnji i interesa, kako bi se obranio od raznih optužbi i podmetanja o njegovoj urođenoj genocidnosti. Politika NDH prema Srbima i Židovima otežala je poziciju hrvatske nacionalne ljevice, koju su sumnjičali i tretirali gotovo kao sukrovca za ono što su činili ustaše. Stoga su se Hrvati ljevičari morali staviti u ulogu zaštitnika nemoćnih i ugroženih, a da pri tome nisu smjeli, ili pak mogli, dovoljno jasno i snažno, artikulirati hrvatske nacionalne interese. S vremenom su se u redovima hrvatske nacionalne ljevice rodile dvije struje: prva, jugounitaristička, koja je bila mnogo brojnija i jača, i druga nacionalna, koja je u zadanim okvirima tražila puno više za Hrvatsku od onoga što joj se nudilo ili što se ostvarivalo.

Temeljna poteškoća s kojom su se susretali hrvatski lijevi nacionalisti bilo je: kako odrediti srpsku poziciju u Hrvatskoj — kao manjinske etničke zajednice ili kao ravnopravnog naroda, odnosno drugog nositelja državnog suvereniteta. Zbog ukupnog razvoja Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj, Hrvati ljevičari nisu bili u poziciji da određuju Srbima “niži”, manjinski status od Hrvata. Naprotiv, Srbi su izborili i uzeli sebi za pravo da određuju Hrvatima do koje mjere i stupnja mogu iskazivati nacionalne interese. Stvorena je paradoksalna situacija, u kojoj se manjina u pravima izjednačava s većinom, što je u praksi značilo dobitak za manjinu i gubitak za većinu. Srbi su se našli svuda na najznačajnijim i najosjetljivijim pozicijama u Hrvatskoj, nakon čega je bilo teško dokazati i dokazivati hrvatskom puku da su Hrvati slobodni i ravnopravni gospodari svoje sudbine. Klasna i ideološka heterogenost hrvatske nacije pogodovala je srpskim vlastodržcima da produbljuju hrvatsku podjelu na ustaše i partizane, na ustaške i partizanske sinove, i nerijetko su i svi Hrvati proglašavani za ustaše, čineći to sve s namjerom da produže građanski sukob među Hrvatima, da ih stalno ili što duže drže pod kontrolom. Ideološko je etiketiranje u rukama jugounitarista i velikosrba bilo osnovno sredstvo diskvalifikacije, oruđe za eliminaciju i udaljavanje. Hrvati s naglašenim na-

cionalnim osjećajem i u redovima ljevice doživljavali su kritike ili su sprječavani u napredovanju, ali vrlo često i udaljavani s funkcija i javnih dužnosti.

Tako je načelo ravnopravnosti prekriveno parolom bratstva i jedinstva, bilo narušeno od samog početka Drugog svjetskog rata, ali i u uvjetima mira na hrvatskim prostorima. Došlo je do nove majorizacije hrvatskih, a potom i ostalih jugoslavenskih Srba na štetu Hrvata i drugih nesrpskih naroda. Stoga se može pouzdano tvrditi da je hrvatska ljevica u okviru jugoslavenskog i svjetskog antifašističkog pokreta samo deklarativno i ustavnopravno izborila ravnopravnost Hrvata i Hrvatske u drugoj Jugoslaviji. Ona je u samom startu bila podčinjena novoj eksploataciji i obespravljenu, kao što se dogodilo i s ostalim manjim nacijama prema najvećoj koja je za sebe prigrabila svu silu i moć u državi. Manji narodi mogli su samo sanjati o ravnopravnosti, koja im je postala nedostižna.

Četiri i pol desetljeća nakon Drugog svjetskog rata, u složenim okolnostima nacionalne neravnopravnosti u višenacionalnim zajednicama u Europi i Jugoslaviji, nije bilo moguće razvijati ili na duže vrijeme očuvati složene višenacionalne države, poglavito ne u uvjetima demokracije koja predviđa i omogućuje slobodno organiziranje, udruživanje i djelovanje s različitim političkih pozicija. Proces cijepanja složenih federativnih zajednica otpočeo je istovremeno u Sovjetskom Savezu, Čehoslovačkoj i Jugoslaviji. Neriješeno hrvatsko pitanje ponovno je izbilo na površinu. I dok je hrvatska ljevica potkraj 80-ih stajala još na pozicijama obrane jugoslavenskog federalizma i vjerovala u opstanak SFRJ, dotle su nove političke snage, izrasle kroz legalizirano višestranačje, krenule putem konfederalizacije Jugoslavije ili osamostaljenja Hrvatske. Propao je jugoslavenski i velikosrpski pokušaj zadržavanja Hrvatske u jugoslavenskim okvirima, a Hrvatska se snagom svoga duha, narodne svijesti i oružja izborila za punu slobodu i nezavisnost. Kako nije bilo plebiscitarnog izjašnjavanja o udruživanju u jugoslavensku zajednicu 1918. i 1945., nije moglo biti ni plebiscitarnog izjašnjavanja o izdvajanju iz Jugoslavije. Beogradski režim je silom pokušao spriječiti razdruživanje, u čemu nije imao uspjeha. Tri rata u jednom prosječnom ljudskom životu (za 70 godina) određivala su sudbinu hrvatskog naroda u miru. Ratne kataklizme Prvog i Drugog svjetskog rata odvele su Hrvate u jugoslavensku zajednicu naroda, u kojoj su upravo oni morali podnijeti glavni teret oko razbijanja velikosrpske hegemonije. Napokon je Hrvatska čvrsto zalupila vrata trećoj Jugoslaviji. Ona je platila visoku cijenu života u složenoj jugoslavenskoj zajednici, podnijela velike žrtve u borbi za izlazak iz te zajednice, ali će se vjerojatno pokazati da je imala i najveću korist od osamostaljenja.

Kritičari hrvatske ljevice nerijetko ukazuju i na njezine pogreške i propuste koje je učinila na kraju rata i u tijeku polastoljetne vladavine, između ostalog:

- način osvajanja i održanja vlasti. Hrvatska ljevica došla je na vlast silom, tijekom NOR-a. Ona je oružanom borbom i nasiljem

uspostavila i branila svoju vlast. Nakon pola stoljeća ona je svoju vlast u uvjetima prvih i jedinih višestranačkih izbora izgubila. Možda bi joj se to dogodilo i mnogo ranije da je narod imao alternativu i mogućnost slobodnog biranja. Sišla je s vlasti legalnim demokratskim izborima koje je sama dopustila i organizirala; prvi put je svoju vlast nakon pola stoljeća komunističkog totalitarizma stavila na provjeru, izgubila na izborima, te se pomirila s porazom,

- bleiburšku tragediju, kojoj je znatno pridonijela i hrvatska ljevica, čija je vojska sudionik u okruženju i djelomičnom uništenju zarobljene hrvatske vojske i civila. I sami su Hrvati značajno pridonijeli slamanju i uništenju grupacije na Bleiburgu, počevši od 11. dalmatinske brigade, koja je pretvorena u motorizirani odred, koja se od Trsta probila do Celovca i s Englezima zatvorila put Paveličevoj vojsci na zapad. S druge strane, 3. jugoslavensku armiju koja se jedina našla u području Bleiburga vodio je Hrvat Kosta Nađ, a u njezinom sastavu bile su dvije partizanske divizije odnosno šest brigada iz Slavonije,
- zabranu rada političkih stranaka, prijevaru onog dijela HSS-a koji se priklonio partizanskom pokretu,
- progon i represalije nad Hrvatima drukčijeg svjetonazora od komunističkog,
- nacionalizaciju ili podruštvljenje privatnih i crkvenih dobara,
- sužavanje slobode vjere i odvajanje Crkve od države,
- podizanje Srba u Hrvatskoj na rang jednakopravne nacije s većinskim Hrvatima, čime su Hrvate doveli u poziciju da dijele nacionalni suverenitet nad Hrvatskom sa Srbima, da budu mirni i podložni režimu, da se postavljaju i dovode na pozicije samo oni Hrvati koji su po volji te i takve politike,
- pristajanje na to da Hrvatska bude dvodijelna republika, koju je razdvojio neumski koridor i time odvojio općinu Dubrovnik od ostale Hrvatske, što u današnjim uvjetima čini veliki međudržavni problem između BiH i Hrvatske.

Ne možemo se osvrnuti na prošlost hrvatske ljevice u posljednjim desetljećima, a da se ne zapitamo, ima li nova ljevica u Hrvatskoj dovoljno prostora za novo i nešto drukčije djelovanje od onoga koje je inaugurirao Lenjin i provodile ekspoziture ruske boljševičke partije? Naravno da ima: dok god bude postojala desnica u Hrvatskoj, dotle će imati šanse i ljevica kao njezina protuteža, jer u uvjetima novokomponiranog kapitalizma ljevica ima ključnu ulogu u borbi za uspostavu socijalnog mira i održanja socijalne ravnoteže. Pred novom socijaldemokratskom ljevicom stoji čvrsta zadaća da budno prati kako se ponovno iz njezina okrilja ne bi rodila

nova boljševička, struja koja može zavesti totalitaristički režim protivan stvari demokracije.

Hrvatska ljevica se mora odreći svojih zabluda iz prošlosti i priznati pogreške koje je učinila, ali isticati i njegovati sve pozitivne tekovine koje je izgradila; ona se mora odreći oružanog nasilja kao puta borbe za vlast, u borbi za vlast mora koristiti samo mirna sredstva parlamentarne borbe i izborne utrke, a u svojim redovima mora onemogućiti jaču aktivnost neboljševika i jugonostalgičara.

Branko Dubravica

THE CROATIAN LEFT AND THE CROATIAN NATION

Summary

This article deals with the history of the Croatian left in the last seventy years with a special emphasis on its role during World War Two. The author analyzes the national policy of the Croatian left towards Croats and Croatia in the second Yugoslav state and highlights numerous positive attempts at solving the Croatian national question. He goes on to point to the difficulties which the Croatian left had to face in achieving the desired aims. The unsatisfactory solution for the Croatian question in the second Yugoslavia was the cause of constant friction and of the disintegration of the Yugoslav federation. The author is of the opinion that the Croatian leftist parties should not repeat the same mistakes and harbour illusions of a Yugoslav community, which has always been extremely detrimental to the Croatian nationalist interests.